

İZNİK'TEKİ AYASOFYA KİLİSESİNDE BULUNAN BİR HALK SANATI TASVİRİNİN ORTAÇAĞ'DAKİ TAHRİBİ *

OTTO F. A. MEINARDUS **

Türkçeye çeviren: VEDAT İDİL ***

Ender rastlanılan tarihsel belgeler tapınakların, kiliselerin ve camilerin duvarlarındaki graffitilerle ortaya çıkmaktadır. Sıvanın üzerine bir çivi veya başka sivri uçlu bir aletle kazılarak yapılan çizimler o zamanın olaylarını gözlemcileri tarafından ilkel bir şekilde yansıtmaktadırlar. Ne yazık ki bu tasvirlerden birçoğu, daha geç devirlerden oldukları ve çoğunlukla değerli sanat eserlerinin üstünü örttükleri için hem yapı araştırmacıları hem de sanat tarihçileri tarafından tahrip edilmişlerdir.

* Bu makale, Otto F. A. Meidarnus'un daha önce yayınlanmış olan "Testimonies to the Economic Vitality of Balat, The Medieval Miletus: Balat (Ortaçağ'da Miletos kentinin ekonomik canlılığının kanıtları)" adlı makalesinin devamı mahiyetindedir. Belleten 147, cilt XXXVII (1973) s. 289 vd.

Özeti :

Son yıllarda, Ortaçağ yapılarının duvarlarına kazınarak işlenmiş olan resimlerin (graffiti) incelenmesi yeniden ilgi çekmiştir. Bunlar çoğunlukla gemi tasvirleri olup, doğuda İsfahan'dan batıda Ren Vadisi'ne değin uzanan bölgede, özellikle Doğu Akdeniz ülkelerinde görülmektedirler. Bu gemi resimleri, gezginlerin oraya gelmiş olduklarını göstermelerinin yanında dinsel bir anlam da taşırlar. Batı'da dinsel yapıların duvarlarına resim kazımak çok yaygındı. Gemiciler için kilise her zaman bir moral kaynağı olmuştur. Bağlı olduğu kilisede ya da bir uğrak limanındaki kilise yahut manastırda, gemisi için ettiği duaları hatırlatacak bir iz bırakmak gemicilerin için rahatlatmış olsa gerektir. Böylece denizcilerin kendilerini sıkı sıkıya gemilerine bağlı hissetmelerinin sonucunda, gemileri zamanla kendi kimliklerinin belirtisi haline gelmiştir. Bu da onları gemilerin tasvirlerini yapmaya yöneltmiştir. Çoğunlukla dinsel yapıların duvarlarında bulunan bu duvar resimlerinde denizcilerin kökenlerini belirlememize yardımcı olabilecek ek yazıt ya da metinler bulunmaktadır.

** Dr. Otto F. A. Meinardus, Ellerav, BRD

*** Doç. Dr. Vedat İdil, Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Arkeoloji ve Sanat Tarihi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi.

Burada ele alacağımız graffiti İznik'teki eski Ayasofya veya Hagia Sofya Kilisesi'nin, yani bugün kısmen harap durumda bulunan Orhan Gazi Camii narteksinin doğu ve kuzey duvarı üzerinde bulunmaktadır. Kuzey duvardaki graffiti açık bir şekilde bir Selander'i (χελωνδιον) tasvir etmektedir. (Resim 1 ve 2). Oysa doğu duvarında bulunan graffiti ise yakından incelendiğinde birçok sorunu ortaya koymaktadır ki, bu makale de bu nedenle kaleme alınmıştır.

Kuzey duvardaki gemi graffitisi zaman olarak doğudaki duvarda bulunan büyük graffiti (Resim 3) ile aynı dönemdedir. Selander, yelken ve kürekle hareket eden Dromonen benzeri hafif ve süratli bir savaş gemisidir. Uzun, düz güvertesi ve su çizgisi üzerinde duran gemi mahmuzu görülebiliyor. Olasılıkla bu mahmuz "Yunan ateşi" olarak bilinen tehlikeli bir silahı tasvir etmektedir.¹ Bu gemi tipi için karakteristik olan geminin tamamının üstüne kadar uzanan Latin yelkeninin uzun serenidir. Kürekler destekler üzerine dayanmaktadır. Burunda, âdet olduğu üzere, büyük bir sancak görüyoruz. Küçük ön direk *arbor de prova* veya sadece *de prova* olarak adlandırılmaktadır. Dikkati çeken şey bir mizana direği (?) ile arkadaki büyük burçtur. Bu tipteki kadirgalar ondördüncü yüzyıldan onyedinci yüzyıla değin Doğu Akdeniz'de mevcuttular ve Dromonen ile Selander graffitilerini biz bütün Akdeniz bölgesindeki tapınakların ve kiliselerin duvarlarında buluyoruz.²

Doğu duvarda bulunan büyük tasvirin zamansal sıralanışı için gemi tipleri yegâne dayanak noktasını oluşturmaktadırlar. (Resim 4). Tasvir edilmiş olan beş veya on gemiden üç veya dördü batmıştır. Bu sebeple bunların hangi tipteki gemiler olduğu saptanamamaktadır. Diğer gemilerin bazılarında da tam bir tipi saptamak mümkün olmamaktadır.

¹ Bizanslıların mucizevi silahı olan "Yunan ateşi" Suriyeli Mühendis Calinicos'un buluşu olmalıdır. Neft yağı, kükürt, ve küherçile maddelerinden oluşan, yanıcı maddesi dip kısmında kuvvetli bir körük bulunan uzun bir boruya konularak tutuşturuluyor ve yakın mesafeden düşmana püskürtülüyordu.

² Bréhier, L., "La Marine de Byzance", *Byzantion*, cilt 19, 1949, 12. H. und R. Kahane und A. Tietze, *The Lingua Franca in the Levant*. Urbana, 1958. Meinardus, O., "Medieval Navigation according to Akidographimata in Byzantine Churches and Monasteries", *ΔΕΛΤΙΟΝ ΤΗΣ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ* 4, 1972, 29-52.

Res. 1 — Kuzey duvardaki selander tasviri.

Abb. 1 — Selander Nordmauer, Narthex. Photo: P. Horst Koob.

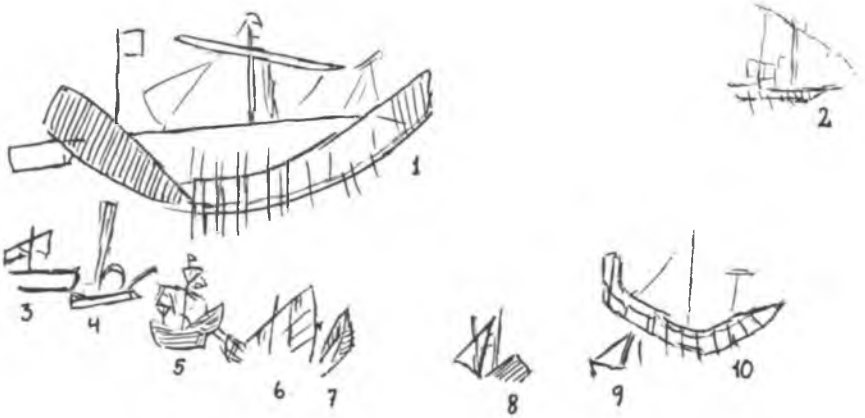
Res. 2 — Kuzey duvardaki selander tasvirinin çizimi.

Abb. 2 — Selander Nordmauer, Narthex.

Res. 3 — Doğu duvardaki büyük graffiti.

Abb. 3 — Das Graffito an der Ostwand, Narthex. Photo: P. Knut Autzen

Res. 4 — Doğu duvardaki büyük graffitide tasvir edilen gemi tiplerinin çizimi.

Abb. 4 — Schiffstypen des Graffito, Ostmauer, Narthex.

Res. 5 — Doğu duvardaki bir direkli kadirga (No. 1).

Abb. 5 — Galeere (Nr. 1) Ostmauer, Narthex. Photo: P. Knut Autzen.

Res. 6 — Doğu duvardaki büyük karracke (No. 5).
Abb. 6 — Karracke (Nr. 5) Ostmauer, Narthex. Photo: Knut Autzen.

Res. 7 — Doğu duvardaki deniz canavarının çizimi.
Abb. 7 — Seeungeheuer, Ostmauer, Narthex.

Bu metnin fotoğraflarını çeken P. Knut Autzen'e ve P. Horst Koob'a teşekkür etmeyi bir borç biliyorum.

Herrn P. Knut Autzen und Herrn P. Horst Koob bin ich für die Photographien zu Dank verpflichtet.

- No. 1 Bir direkli Kadirga. (Resim 5). Bu oldukça küçük gemi duvarın sol tarafının tamamını kapsamaktadır. Görülenler kıçtaki dümen ile küreklerin arasında bulunan geminin orta kısmıdır. Burası uzun bir köprü şeklinde olup, *corsia* olarak tanımlanmaktadır. Burası gemi güvdesinin en üstte kalan kısmıdır ve geminin uzunlaşmasına olarak dayanıklılığında önemlidir. Normal olarak her bir küreğe üç, beş kürekçi gelmektedir. Ön ve arka burçlar taramalı olarak belirtilmişlerdir. Gemi ve arka burçlar taramalı olarak belirtilmişlerdir. Gemi donanımı olarak Latin yelkenli bir direk görülmektedir. Tarihteki en büyük kadirga savaşı 7 Ekim 1571'de Patras körfezi yakınlarındaki Lepanto'da olmuştur.³ Kadirgalarla yapılan en son deniz savaşı ise Matapan burnu yakınlarında 1717 yılında olmuştur.
- No. 2 Bir direkli ve büyük Latin yelkenli Kadirga. Arka burç oldukça iyi gösterilmiştir.
- No. 3 Karracke (?)
- No. 4 Latin yelkenli Karavel (?). *Frigatalara* benzer şekilde Karaveler de daha az su çekimine ve genişliğe sahiptir.
- No. 5 Büyük Mizana direkli tipi gemiler Karracke. (Resim 6). Bu graffitide birçok ayrıntı görülmektedir: Civarda ve yan yelken, büyük ön burç, büyük yelken ve onun üstünde de gabya yelkeni, büyük çarmıklar, Latin serenli mizana direği, arka burç ve bayrak. Karrackeler onaltıncı yüzyılda Akdeniz'de toplarla silahlı olarak yelken açmışlardır. Onyedinci yüzyılda ise Karrackelerin yerine kalyonlar geçmiştir.
- No. 6 Batmakta olan bu deniz araçları bir veya iki gemiyi tasvir edebilir.
- No. 7 No. 6 Latin yelkenli bir Karavel olmalıdır.
- No. 8 ?
- No. 9 ?
- No. 10 İki direkli ve arka kısmı yüksek Kadirga.

³ Bu savaşta (İnebahtı Savaşı) İspanya'nın, Malta'nın, Venedik'in ve Papalık'ın birleşik donanması toplam 208 kadirga ve kalyonla Türk kadirga filosuna karşı bir deniz zaferi elde etmiştir.

Adı geçen bu *gemi* tipleri onaltıncı ve onyedinci yüzyıllarda Akdeniz'de mevcuttu ve böylece biz bu graffitiiyi de bu zaman süreci içine koyabiliyoruz.

Bu kazınmış resimler için ilk sorun, yerin ve yapının seçimine ilişiktir. Denizcilerin İznik'te graffitilerini Orhan Gazi Camii'nin sıvası üzerine işlemelerinin sebebi nedir? Dördüncü yüzyılda inşa edilmiş olan Kostantin'in Konsil Kilisesi'nden tarih ve din açısından taşıdığı önem hakkında denizcilerin bilgi sahibi olmadığı muhakkaktır. Çünkü 200 yıldan beri bu yapı camii olarak kullanılmaktaydı.⁴ Kentin 1331 yılındaki ele geçirilişinden hemen sonra, Orhan, kendi camiini inşa ettirmeden önce bu Konsil Kilisesi'ni kendi adını taşıyan bir camiye dönüştürmüştür. Kanunî Sultan Süleyman (Muhteşem Süleyman) zamanında (1520-1566), yapı bir yangın dolayısıyla kısmen harap olmuş olmasına rağmen, İznik'teki Kervansaray'ı da inşa eden, Anadolu'lu ünlü Türk mimarı Sinan tarafından onarılmıştır.⁵ Evliya Çelebi'nin ziyareti sırasında (Onyedinci yüzyıl), Çarşı semtinde bulunan Orhan Gazi Camii kentteki yirmialtı camiinin arasında en önemli olanıydı. Yapının önem bakımından ön safta bulunuşu graffitinin yerinin seçiminde belirleyici olmasa da, etkili olmuş olabilir.

Denizcileri İznik'e ne sevk etmiştir? Bithynia'nın iç kesimlerindeki bir camiin sıvası üzerinde gördüğümüz resimde denizcilikle ilgili bir tasviri konu edildiği açıktır. İznik Gölü'nün (Askanie Limne)⁶ doğu kıyısında bulunan kentin konumu açıklanmasına yardım etmemektedir. Bu kıyılardan uzakta bulunan ve içlerinde graffiti resimleri ile karşılaşılacak kilise sayısının oldukça büyük olduğuna dikkati çekebiliriz.⁷ Fakat, acaba 1493 yılında

⁴ Schneider, Alfons Maria, "Die römischen und byzantinischen Denkmäler von Iznik-Nicaea", *Istanbuler Forschungen*, cilt 16, 1943, s. 10-17.

⁵ Evliyâ Çelebi, *Seyâhatnâmesi*. İstanbul, 1970, III, 63-71. Bu bilgiler Katharina Otto-Dorn'un "Das Islamische Iznik", *Istanbuler Forschungen*, cilt 13, 1941, 1-9, adlı yayınından alınmıştır.

⁶ Evliyâ Çelebi, gölü balık avlamaya mahsus 30 kayıklı, en sığ yerdeki derinliği 20 kulaç ve bir atlı gölün çevresini bir günde dolaşabilir şekilde tasvir etmektedir.

⁷ Örneğin, Kastoria'da, Elasson, Hosios Lukas veya Hosios Meletios. Bkz., Agapi Karakatsanis, "Marine Subjects in Post-Byzantine Art and Western Engraving", *The Greek Merchant Marine*. (Ed. Stelios A. Papadopoulos) Athen 1972, s. 233.

İznik'te ölen Evliya'dan Eşref Rumî Zade'nin tekkesi ve onun mukaddes bir ziyaret yeri olan mezarı mı denizcileri İznik'e çekmiştir? Yoksa onaltıncı yüzyılın başlarında I. Sultan Selim tarafından kuru-lup, geliştirilmeğe başlanan fayans endüstrisi ve onunla ortaya çıkan çömlekçi geleneğinin etkinliği mi bunda rol oynamıştır? Bu sorulara kesin bir yanıt vermek çok güç olacaktır.

Muasır Graffiti tasviri felîğna bir darbesi mahiyetindeki bir olayı, denizciler için çok etkileyici olsa bir felaketi gösteriyor intibamı uyandırmış olmasından ötürü olsa gerektir ki, denizciler bu olayın cereyan edişini resimlemek istemişlerdir. Birçok Graffiti çizicisi birbirlerinden bağımsız olarak gemilerini sıva üzerinde işlemişlerdir. Bu nedenle tabii olarak insan burada tasarımlı bir kompozisyon bekleyemez. Burada ne büyüklük, ne ölçü ve ne de uzaklıklar gerçeğe sadık kalınarak yapılmamıştır. Buna rağmen bu tasvir yalnız denizcilikle ilgili ayrıntıları değil, aynı zamanda felâketlerin nedenine ait o zamanki dünya görüşünü de yansıtan bir görgü tanığının raporudur.

Çok değişik tipteki on gemiden üçü veya dördü çok tahrip edilmiş ve batmıştır. (Resim 4). Üç kuleden biri sağa doğru devrilmiştir, bir diğerrinin üst kısmı aşağıya doğru düşmektedir ve yalnız bir kule harap olmamış bir şekilde durmaktadır.

Bu olayın açıklanması için iki olasılık bulunmaktadır. Burada denizciler, hem de galip olanlar, bir çok korsan saldırılarından birini tasvir etmişlerdir. Buna benzer bir konu bizce, Patmos adasındaki Aziz Johannas Manastırı'ndaki Aziz Basil'e ait küçük kilisenin duvarlarındaki graffitiden bilinmektedir. Orada Francisko Morosi'ni yönetimindeki Venediklilerin 1659 yılında Patmos limanındaki gemilere saldırışı gösterilmiştir.⁸ Deniz savaşlarını veya korsan saldırılarını tasvir eden diğer graffitiiler Atina'daki Omorphi Kilisesi'nde⁹ ve Aegina Adası'ndaki Paleochora'da bulunan Aziz Georg'un Kilisesi'nde¹⁰ görülmektedir. Batmakta olan gemiler ve büyük dalgaların arasında kaybolmakta olan bir geminin burun kısmına ait çizgiler

⁸ Orlandos, A., "Η 'Αρχιτεκτονική και αι Βυζαντιναι Τοιχογραφίαι τής Μουήσ Θεολόγου Πάτμου", Πραγματείαι τής 'Ακαδημίας 'Αθηνών XXVIII, 1970, 114.

⁹ Alexandris, K., 'Η Θαλασσία Δύναμις εις τήν 'Ιστορίαν τής Βυζαντινής Αυτοκρατορίας, Athen, 1956, 59.

¹⁰ Ghitakos, V., Συμβολή εις τήν Μελέτην και 'Ερμηνείαν τῶν 'Ακίδογραφημάτων. Athen, 1956, 17.

bir korsan saldırısını veya bir deniz savaşını anlatmaktadır. Tahrip görmüş olan yapılar da bir korsan saldırısını teyit etmektedir.

Olayın açıklanması için bir diğer olasılık da gerek gemilerin batmasına, gerekse yapıların tahrip olmasına neden olan bir kara veya deniz depremidir. Yeryüzünde her yıl 3000'in üstünde deprem olmaktadır ve bunlardan yüz kadarı karalar üzerinde gözle görülebilir değişikliklerle yapmaktadır. Yılda 20'nin üzerinde deprem yer kabuğu üzerinde büyük şekilsizliğe neden olmakta ve bu depremler nüfus yoğunluğu sık olan yerlere rastladığında sonuç felaket olmaktadır. Tarafımızdan işaret edilen zaman süreci içerisinde Akdeniz bölgesinde dört büyük deprem olduğu bildirilmiştir: 5 Aralık 1456'da Campani-a'daki çok şiddetli deprem 30000 kişinin ölümüyle sonuçlanmıştır; 14 Eylül 1508 tarihindeki Boğaziçi depremi ise, sismik dalgaları ile İstanbul'un alçak semtlerinin yıkılmasına ve 13000 kişinin ölümüne neden olmuştur; 25 Ocak 1531'deki Lizbon depreminin sarsıntısı Kuzey Afrika'da da hissedilmiştir;¹¹ ve 23 Şubat 1653 tarihinde Anadolu'da vuku bulan ve Aydın kentini tahrip eden deprem olasılıkla Didyma'daki Apollon tapınağının yıkılmasına neden olmuştur.¹²

Tasvirin sağ kısmında açık bir şekilde olayla ilgili olan bir yüz göze çarpmaktadır. Bunların arasında süs şeklinde üç adet stilize ejderha ile bir adet de yılan bulunmaktadır. Bu üç ejderhamın şekilleri birbirine benzemektedir ve bunlardan en küçüğü 90° dönmüştür. Deniz ve kara depremlerinin ejderhalar veya dev güçler tarafından

¹¹ Lizbon depremi (1531) Lizbon'da 1.11.1755 tarihinde vukubulan büyük depremlerle karıştırılmamalıdır.

¹² Schenk, Gustav, *Gott Erde Schöpfer und Zerstörer*, Baden-Baden, 1958, 305. Aşağıdaki depremler Ben Menahem'in "Earthquake Catalogue for the Middle East", *Bolletino Geofisica Theoretica e Applicata*, 1979, adlı yayımında gösterilmiştir ki, keza bunlar, tasvirin nedeni olarak düşünölmeye değer olabilirler:

1481	Mart	40N	40E	Erzurum
1457		40N	40E	"
1481	15.3.	36N	28E	
1481	3.5.	36N	28E	
1491	Nisan	35N	33E	
1508	29.5.	35N	25E	Heraklion
1577	28.1.	34N	33E	
1656	Şubat	34N	36E	

Hamburg Üniversitesi, Jeofizik Enstitüsünden Prof. Dr. J. Klusmann'a verdiği bu bilgi için çok teşekkür ederim.

yapıldığı düşüncesi doğa bilimsel nedenlerin henüz araştırılmadığı bir zamanda inandırıcı bir açıklama olarak geçerliydi. Yılan şeklindeki deniz canavarı (Resim 7), denizdeki ejderhalar gibi, gemileri tehdit eden ve doğal felaketleri yaratan ve Onaltıncı yüzyılda kendisinden en çok söz edilen bir devdi. Bilimsel olarak incelenen ilk deprem 5 Şubat 1783 tarihinde¹³ Kalabria'da 320 yerleşme merkezini tahrip etmiş olan depremdir. Conrad Gesner'in 1560 yılında yayımlanan *Nomenclator Aquatilium Animantium* adlı eserinde böyle bir deniz canavarı tasvir edilmiştir. Karakteristik olan şey canavarın şişkin bir balon gibi olup, yer yer ek organlarla donatılmış uzun gövdesidir. Uzunluğu ve çapı ile her ne kadar bir yılanı yansıtmaktaysa da yaradılışı itibarıyla bir yılanı benzememektedir. . . . Canavarın gövdesinin dıştan görünüşü onun bir sürüngenden daha çok ayaksız bir kırkayağı, bir çıyanı hatırlatacak mahiyettedir.¹⁴

Genel olarak ahtapot veya dev mürekkep balıkları deniz kartalı için İskandinavlıların bir varyantı ya da Arapların deniz yılanı yerine kullanılan bir simge olarak bilinmekteyse de elimizdeki resimde görülen canavarın, bilinen dev mürekkep balıklarının Ortaçağ tasvirleriyle kesin benzerliği olduğu görülmektedir. Tasvirlerine göre dev mürekkep balığı bir kafası ve üzerlerinde emici kısımları bulunan yakalayıcı kollarıyla oldukça büyük bir ahtapottur. Belki de kafa bile bu canavarların üzerlerinde emicileri bulunan yakalayıcı kollarına aittir? Alfred Tennyson'un gençlik yazılarından biri dev mürekkep balıklarına hasır edilmiştir.:

Yüzeyin gökgürültüsü altında, sonsuz denizin derinliklerinde dev mürekkep balığı, çok eskilerden kalma düşsüz uykusunu uyumaktadır. Koyu gölgesinin çevresinde solgun ışıklar kımıldamaktadır; binlerce yıldır çoğalmış olan oldukça büyük süngerler sırtının üzerinde şişmiş bir şekilde durmaktadır, solgun ışığın arasında hafifçe parıldıyarak görünen derinliklerde çok sayıda büyük ahtapot gizli köşelerden ve masalardaki gibi mağaralardan ileriye doğru çıkarak büyük kollarıyla yeşil sessizliği bozmaktadırlar. Yüzyıllardan beri o orada uyumaktadır ve kıyamet gününün ateşi çok derin

¹³ Napoli Akademisi'nden G. Vivenzio vasıtasıyla.

¹⁴ Doberer, K.K., *Drachenschlacht. Legenden, Berichte, Augenzeugen*, Gerabronn, 1970, s. 55-57.

çukurları ısıtıncaya kadar uykusu sırasında deniz kurtlarıyla beslenerek daha da uyuyacaktır. O zaman da o ateş püskürerek yukarıya çıkacak ve bir kez perilerle, insanların gözleri önünde görünerek suyun yüzeyinde ölecektir.¹⁵

Bu graffiti üzerinde tasvir edilenler hayali yaratıklar olduğundan, bunların hangi hayvanı temsil etmekte olduğunu biz hiç bir zaman kesinlikle söyleyemeyiz. Eski Yunanlılar kendilerine özgü nedensellik dürtüsüyle depremin yerinde içine kapatılmış olan Titanlar veya Kykloplar tarafından yapıldığını öne sürmüşlerdir. Onların eski düşüncelerine göre Poseidon da yeri sarsan, titreten bir varlık olarak tasavvur edilmiştir. Mamafih, depremlerin meydana getiricisi olarak düşündükleri diğer bir hayvan, “dünya yılanı”, eldeki resimde karşılaşılan tasvirlerle daha yakın gelmektedir. Homeros’un Okeanos’u gibi o’da yeryüzünü çepeçevre sarar veya yerin içinde tomar halinde uzanır ve hareketleriyle de bir depreme neden olur. Buna benzer düşünceler oldukça yaygındı. Burada sadece Naga yılanını depremi harekete geçiren faktör olarak zikretmekle yetinelim. Bu sürüngen yılan büyük bir kısmında uyumaktadır, ancak bazan aniden uyanır ve yakın çevresine baktığında başka bir yılanın kuyruğu olduğunu sandığı bir kuyruk görür, ve hemen bunun üzerine atlar ve böylece bir depreme neden olur.¹⁶

En son olarak da Ortaçağ’da çok yaygın olan *cicirelli*’ye değinilmelidir. 1783 yılında güney İtalya’daki Kalabria bölgesini sarsan bir depremin o zamanki bir tasvirinde coşmuş olan bir girdap gemileri yutmakta, deniz fenerleri de yıkılmaktadır. Görgü şahitlerinin belirttiklerine göre deniz bir süre fıkırdayarak kaynamış ve *cicirelli* olarak adlandırılan çok sayıdaki derin deniz balığı suyun yüzeyinde yüzümüştür.¹⁷

Sözlerimi bitirirken şunu da belirtmek istiyorum ki, bu graffiti, hem bir korsan saldırısını, hem de bir depremi tasvir edebilir. Herne olursa olsun bu graffiti denizcileri çok fazla etkileyen bir felaketin belgelerinden birisidir ve bundan ötürü de onlar olayı figüratif bir şekilde tasvir etmek istemişlerdir.

¹⁵ Borges, Jorge L. und M. Guerrero, *Einhorn, Sphinx und Salamander. Ein Handbuch der phantastischen Zoologie*, München, 1964, s. 93.

¹⁶ Lasch, R., “Die Ursache und Bedeutung der Erdbeben im Volksglauben und Volksbrauch”, *Archiv für Religionswissenschaft*, cilt 5, 1902, s. 236-257, 369-383.

¹⁷ Walker, Bryce, *Der Planet Erde: Erdbeben*, Amsterdam 1982.